

ישן, חדש ומתחדש בעברית בת-זמננו*

אורה (רודריג) שורצולד

הקדמה

המשורר אשר רייך הזדעק על מצב העברית בימינו בריאיון שערכה אתו רות אלמוג במוסף 'תרבות וספרות' של הארץ ואמר: אנחנו הדור האחרון של השפה העברית (26 באוקטובר 2012). לטענתו, 'התרבות העברית, וכפועל יוצא ממנה, הספרות, שרויה בהתנוונות הולכת וגוברת בגלל חוסר ההתייחסות של המורים. מורים אוהבי שפה מדביקים את תלמידיהם באהבת השפה ובאהבת השירה' (שם, עמ' 4). האומנם אנחנו הדור האחרון של השפה העברית? במאמר זה אראה שלא זו בלבד שאיננו הדור האחרון של השפה העברית, אלא שגם היום אנחנו קשורים בעבותות עבים מאוד אל לשון המקורות העבריים, ואנחנו ממשיכים את דרכם בבחירת המילים, במבני המשפטים והצירופים, בדרכי היצירה של מילים חדשות ובנטיותיהן ועוד, גם אם מתרחשים שינויים רבים בתחומים אלו.

ישן במאמר זה פירושו שאנחנו ממשיכים את דרכי המקורות העבריים הקלסיים בשימושי הלשון שאנחנו משתמשים בהם עד עצם היום הזה. *חידוש* הוא יצירת יש מאין, לדוגמה המצאת מילה חדשה שלא הייתה קיימת בעבר, אימוץ של צליל שלא היה בעבר, יצירת משקל או מבנה תחבירי שלא היה קודם לכן ועוד. המילה מְשִׁילוֹת שהחלו בשימוש בה בשנים האחרונות היא דוגמה לחידוש, כמוה מילים כמו מְהַפֵּךְ, גִּילָאֵי שהתחדשו עוד קודם לכן ולא היו קיימות במילון העברית מקדמת דנא. *מתחדש* הוא נטילת דבר מן המוכן, מן המקורות שבעבר ואימוצו בדרכים שונות מאלו שהיו בעבר. משמע, הדברים היו קיימים בעבר אבל שימושיהם שונים בלשון ימינו. המילה סוּפְרִים, לדוגמה, היא מילה ותיקה מאוד המצויה כבר במקרא, אבל בהקשר של 'הם לא סופרים אותו' המשמעות היא חדשה: 'מתחשבים, מעריכים'. לכן זו מילה מתחדשת. המילה הוֹדְרָא קיימת בלשון חכמים במשמעות אמירת תודה, אבל היום אנחנו משתמשים בהודאה בהקשרי וידוי, ואילו הוֹדְרָא היום היא אמירת התודה, לכן יש בכך התחדשות. הדוגמות להתחדשות רבות: צירוף המילים 'חבל על הזמן' שינה את משמעותו בלשון הדיבור מ'אין טעם לבזבז על כך זמן, העניין אינו מספיק חשוב, אינו מספיק מעניין או שהוא אבוד מראש' למשמעות חיובית הפוכה של 'נפלא, יוצא מן הכלל'; למילה 'טוחן' שמשמעותה 'מרסק חומר מוצק לגרגירים או לאבקה' נוספה בלשון הדיבור משמעות של 'דש בעניין יותר מדי זמן' או 'זולל'. חלק מן המילים והמשמעויות שייכות ללשון הדיבור בלבד, וספק אם ישרדו, אבל בהתפתחות לשון ידוע שגם מילים שהיו בתקופה מסוימת ביטויי סלנג, נתקבעו בה והפכו לחלק מן המילון. כך, למשל, המילה פרצוף שציינה בלשון חכמים 'פנים', החלה לשמש בלשון הדיבור לאפיון 'פנים לא יפים,

המאמר הוא עיבוד של הרצאה שנישאה במכללת דויד ילין בכ"ה בכסליו תשע"ג (9 בדצמבר 2012) ביום עיון משותף למכללה ולאקדמיה ללשון העברית, שנושא 'העברית לאן?' מילות מפתח: התחדשות העברית, פונולוגיה ופונטיקה, סמנטיקה, תחביר, נורמטיוויות.

פרופ' אורה (רודריג) שורצולד היא פרופסור אמריטה במחלקה ללשון העברית וללשונות שמיות באוניברסיטת בר-אילן, חברה באקדמיה ללשון העברית, וחוקרת העברית והלאדינו.

מאפייני דמות לא חיובית, ושימושים אלו חדרו למילון העברי, והם נפוצים גם בלשון הכתובה, כגון בעיתונות (ראו עוד דוגמות בסעיף הלקסיקון והסמנטיקה).
ואנקוט קודם כול את הקביעה שרוב מה שיש בעברית בת-זמננו הוא ישן ומתחדש. אמנם יש חדש, ויש גם מתחדש, אבל משקל הישן רב מאוד, ועל סמך הישן מתחדשים דברים. נבחן את הדברים בתחומים השונים: הכתב, הכתיב, ההגייה, ההגה, הצורות, התחביר והלקסיקון עם הסמנטיקה.

א. הכתב

מערכת הכתב המרובע שאנחנו משתמשים בה היום היא המערכת שליוותה את קהילות ישראל במשך הדורות מאז הוחלף הכתב הכנעני הקדום לכתב האשורי. אמנם כתב אינו עדות ללשון, אבל הוא חלק בלתי נפרד ממנה. הכתב העברי הנפוץ ביותר הוא הכתב המרובע שבדפוס, אבל כידוע מקובל גם כתב רש"י, בעיקר בכתבי רבנים ופרשנויות. הכתב המכונה רש"י היה הכתב המקובל בקהילות ספרד ופרובנס, ומכיוון שפירוש רש"י נדפס לראשונה בדפוס בכתב הזה, הוא נקרא על שמו. הכתב הקורסיווי, אותיות הכתב המעוגלות שאנחנו משתמשים בהן היום, היה נהוג בקהילות אשכנז; הכתב הספרדי הקורסיווי לא התקבל בכלל. לפיכך שימוש הכתב בדפוס ממשיך את הישן, ואילו אימוץ הכתב הקורסיווי האשכנזי הוא בבחינת חידוש בעברית החדשה.

ב. הכתיב

הכתיב שבמקרא היה חסר מאוד בראשיתו, כמצוי בספרי החומש והנביאים הראשונים. והוא מתמלא והולך מאוחר יותר. הנה דוגמה מבראשית פרק ל"ז. מודגשות המילים שבהן יש חוסר עקיבות בכתיב, או שהכתיב חסר בהשוואה לכתיב המנוקד בימינו:

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים שְׁמְעוּ נָא הַחֲלוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר חָלַמְתִּי (ו)
וְהִנֵּה אֲנִינִי מֵאֱלֹמִים אֱלֹמִים בְּתוֹךְ הַשָּׁדָה וְהִנֵּה קָמָה אֶלְמָתִי וְגַם נִצְבָּה וְהִנֵּה תִסְפְּינָה
אֶלְמָתִיכֶם וְתִשְׁתַּחֲוֶינָי לְאֶלְמָתִי (ז)
וַיֹּאמְרוּ לוֹ אֶחָיו הַמְלֶכֶת תְּמַלֵּךְ עָלֵינוּ אִם מְשׁוּל תְּמָשֵׁל בָּנוּ וַיֹּסְפוּ עוֹד שְׁנֵא אֹתוֹ עַל חֲלֻמְתּוֹ
וְעַל דְּבָרָיו (ח)

חלום כתוב בווי"ו בפסוק ו', אבל חלומותיו בפסוק ח' בלא וי"ו. סיומת הנקבה רבות פעם כתובה בה"א - תִסְפְּינָה ופעם ללא ה"א - ותִשְׁתַּחֲוֶינָי.
בלשון חכמים הכתיב התמלא עוד יותר (וכתיב מלא מאוד מוכר לנו גם ממגילות מדבר יהודה). אבל מתוך נאמנות לניקוד ולכתיב המקראיים המשיכו להשתמש בכתיב חסר בהרבה טקסטים בימי הביניים. הכתיב בימינו הוא כתיב פשרני בין מגמות הכתיב המנוקד לכתב שאיננו מנוקד. כללי האקדמיה ללשון העברית לגבי הכתיב חסר הניקוד נותנים לנו את האמצעים למלא את הכתיב בשיטתיות עד גבול מסוים. ומכל מקום, יש גם כללים לכתב המנוקד, ואיש לא יחשוב היום לכתוב מילה כמו יוסיפו ללא יו"ד אחרי הסמ"ך, או חלומות ללא וי"וין. כלומר, עשינו פשרה. אנחנו נוקטים כתיב מנוקד לפי הניקוד המקראי בשינויים מסוימים, אבל בכללי הכתיב חסר הניקוד אנחנו נוקטים מערכת אחרת. משמע, מערכת הכתיב המנוקד מתחדשת, ואילו מערכת כללי הכתיב חסר הניקוד היא חדשה.

ג. פונטיקה

המערכת הפונטית שלנו מורכבת: רוב העיצורים שאנחנו משתמשים בהם היום יסודם במקורות הקלאסיים, כלומר הם ישנים, ואלו הם לפי אותיות האלף-בית: א ב-ב ג ד ז י כ-כ ל מ נ ס פ-פ צ ר ש ת. הגיית הצד"י היא בבחינת מתחדשת, כי המרנו את ההגייה המסורתית של צד"י נחצית (s) בהגייה האשכנזית של צירוף ת+ס (ts). בקרב בני עדות המזרח יוצאי ארצות ערב מתקיימים שני עיצורים יותר מאשר בקרב בני עדות אחרות, והם הגיות העי"ן והחי"ת הלועיות (ħ). אלו אבדו בשאר קהילות ישראל ובהגייה של רוב הישראלים היום. איבדנו לגמרי שלושה עיצורים: ט, ק, ש (ś, q, ṭ). הצלילים שאפיינו את הגיית ג, ד, ת רפות של בגדכפ"ת גם הם אבדו בהגייה היום. את העיצור וי"ו (w) המרנו בהגיית בי"ת רפה (v), אבל הוא חוזר לעברית החדשה בעקיפין דרך המילים הלועזיות, העיצורים המיוצגים באותיות א-ע-ה מתאחדים בפי רבים, ולכן 'הן רואים' נשמע כמו 'אין רואים', ו'בהיר' ו'בעיר' הם היינו הך בפי רבים. המילה mal'it יכולה להתפרש כ'מלהיט' או 'מלעיט'. אמנם יש לנו עיצורים חדשים בעקבות הלעז המיוצגים באותיות צ', ז', ג', וכאמור גם ו', אבל הם די מוגבלים למילים לועזיות בעיקר, אם כי הם משפיעים במידה מסוימת על המערכת הפונולוגית העברית. בכך יש אפוא חידוש ויש התחדשות. ויש לזכור שמעולם לא הייתה הגייה רצופה של העברית המקראית בפי עדות ישראל. כל עדה אימצה מערכת עצמאית בהתאם ללשונות הסביבה והתאימה אותה למערכת המקראית, לכן כה מגוונת קריאת המקרא בפי עדות ישראל בבתי הכנסת עד עצם היום הזה.

מערכת התנועות כוללת רק חמש תנועות במקום שבע התנועות המקראיות והשווא - i e a o u. מספר זה של תנועות קטן ממספר התנועות שבמקרא, אבל למעשה, שום עדה מעדות ישראל לא שימרה את מערכת שבע התנועות של העברית הטברנית. אפילו לבני תימן יש רק שש תנועות ושווא, כי הסגול והפתח אצלם הגויים באותו אופן. יתר על כן, כבר בתקופה שנקבע הניקוד המקראי הטברני, רווחו עוד מסורות הגייה למקרא - מערכת הניקוד הבבלי שבני תימן אימצו, חידשו והתחדשו בה, ומערכת הניקוד הארץ-ישראלי שבני ספרד אימצו. מסורת אשכנז עברה גלגולים שונים עד שהתגבשה בצורתה.

האם איש מתקופת המקרא היה מבין את הנאמר בעברית המדוברת היום? ספק הוא. האם אנחנו היינו מבינים את הגיית המקרא? אולי אחרי הסתגלות-מה אפשר היה להבינה, והיו נחסכות לנו שגיאות הכתיב המרובות של היום.

ד. פונולוגיה

מערכת ההגה - הפונולוגיה - של העברית ממשיכה במידה רבה את המערכת המקראית, אבל מתרחשים בה שינויים בהתמדה. היא מתחדשת והולכת. מה ההבדל בין המערכת הפונטית לפונולוגית? במערכת הפונטית אנחנו עוסקים רק בהגייה פְּוֹעֵל; במערכת הפונולוגית אנחנו עוסקים בהגיים הקיימים בלשון, בדרכי צירופיהם זה עם זה, ובחוקיות המתגלה בהם, ואלו תחומים נפרדים בהחלט.

השינויים במערכת הפונולוגית רבים בגלל הרגלי לשון שהביאו אתם מחיי הדיבור העברי בארץ ישראל, ובגלל השינויים הפונטיים שראינו לעיל, אבל יש שינויים שהם גם התחדשויות בלשון הדיבור. חלקם נובעים מן השינויים הפונטיים וחלקם נובעים מהשפעות זרות ומהתפתחויות פנימיות בלשון. אדון רק בארבע תופעות: צרורות עיצורים, גרוניות, היחטפות תנועות והטעמה; ויש עוד רבות.

צורות עיצורים: במקרא היו רק צורות של שני עיצורים לכל היותר, והם נפוצו באמצע מילה ובסופה. בדוגמה וְשִׁמְחָה וּבְתוֹדוֹת וּבְשִׁיר' (נחמיה יב, כז) יש שלושה צורות: מח, בת, בש. בראש מילה לא היו צורות עיצורים. היום יש צורות עיצורים בראש מילה, למשל שְׁמֹנֶה עָשָׂר, כָּפָר, בְּרִיחָה, ויש צורות בני שלושה עיצורים, כמו אֶצְטְרוֹבֵל, פִּסְנֶתְרוֹן, סַנְדָּלָר, שְׁפָרִיץ ועוד (בעיקר מילים לועזיות או מילים מן העברית העתיקה שמקורן בשפות אחרות). מחמשת כללי הגיית השווא הנע של אליהו בחור במקרא נותרו לנו שניים וחצי בלבד. כללי אליהו בחור מפרטים את התנאים שבהם השווא הגוי כתנועה במקרא: א - בראש מילה; ב - השני בין שני שוואים נעים; ג - אחרי תנועה גדולה; ד - מתחת לאות דגושה; ה - באותיות הדומות. כלל ב של השני בין שני שוואים מתקיים כי יש תנועה e חוצצת בין הצרור הראשון לשני: נִכְסוּ, דִּגְלָךְ. גם כלל ה בדבר העיצורים הדומים או הזהים מתקיים, כי יש חציצה של אותה תנועה: סִמְמוֹן, הִילָלוּ, תְּדִירוֹת, לְמִדְתִּי (השוו אֶבְרָהָם, שִׁבְצוֹ, שְׁכִיחֹת, לְגִמְתִּי). בשני כללים אין חציצה של תנועה - אחרי תנועה גדולה או מתחת לאות דגושה, כי אין הבדל בין תנועות קטנות לגדולות ואין הגייה של מכפל בעברית: הוֹלְכִים, שְׁפָכוּ; מְסַפְּרִים, תְּגַדְּלוּ. רק בראש מילה במחצית המקרים יש צרור ובמחציתם אין. כשבראש המילה חלים עיצורי למנר"י, יש חציצה. בשאר העיצורים אין. השווא לְחָמִים, מְשָׁלִים, נְשָׂרִים, רְגָעִים, יְצָרִים, לעומת שְׁבָרִים, בְּרָגִים. ועוד, כשהעיצור השני הוא א-ה-ע התנועה e נהגית: שְׁעָרוֹת, שְׁאָרִים, תְּהוֹמוֹת (שְׁכָבוֹת, זְקָנִים, תְּקוּפוֹת). גם כשיש צורנים תחיליים, הצורנים הגויים בתנועה: בְּרָאשׁ לעומת בְּרוֹשׁ, תְּדַבְּרוּ. משמע, יש שימור של שני התנאים ב-ו-ה וחלק מן התנאים של א בנסיבות דומות למקרא, ויש חידוש בהגיית בתנאים ב-ו-ג.

הגרוניות: משום שהמערך הפונטי השתנה בעניין ח, ה, ע, ו-א, יש שינויים פונולוגיים רבים בעברית. לא תמיד ח' הגויה בתנועה לפי הכללים המקוריים. ראשית, במילים שאולות חדשות יש ח' בראש מילה כמו במילה חָרֹף, ומכיוון שח"ת הגויה ככ"ף, אותו צליל נשמע גם במילים כמו כרונולוגיה, כימי. שנית, בתוכי מילים אין תמיד תנועה a כמתבקש. למשל מְשֻׁחָקִים, התרַחֵצָה, מְחַצֵּב ועוד. הרבה פעמים אין הבחנה בין ח' ל-כ, כמו בדוגמת בתוֹכָךְ, בתוֹכְכֶם, שוֹכְחִים ועוד (במקום בתוֹכָךְ, בתוֹכְכֶם, שוֹכְחִים; ואני מתעלמת משגיאות מזדמנות כמו *עוֹרְכֶת דִּין, *מתוֹנֶכֶת, *סוֹכְנִים ועוד). 'תשלום דגש' מתקיים בפי 'יודעי ח"ן' ומדקדקים בלבד, ויש עוד דוגמות. וכאמור - אבדן ההבחנה בין א-ה-ע מערער אף הוא את המבנה הפונולוגי. לכן במקום תנועות נפרדות תנועות מתאחדות או מתארכות, וכך yona kara הוא דו-משמעי - יונה קרא או יונה קראה. korim sfarim מתפרש כקורעים ספרים, קורים ספרים, קוראים ספרים ועוד. האם שינויים אלו הם חידוש גמור? לא, משום שגם במקורות הקלאסיים נמצא עדויות להתערערות הגרוניות. במקרא: תוֹמֶם (בראשית כה, כד) במקום תאומים, שְׁלֹתָךְ (שמואל א א, יז) במקום שאלתך, ועוד. ובלשון חכמים נמצא את האמירות: אין מורידין לפני התיבה לא אנשי בית שאן, ולא אנשי בית חיפה, ולא אנשי טבעונין, מפני שקורין לאלפין עיינין ולעיינין אלפין (תלמוד בבלי, מסכת מגילה, כד עמ' ב), כלומר אנשי בית חיפה וטבעון לא הבחינו בין עי"ן לאל"ף. ועוד: בני גליל דלא דייקי לישנא מאי היא? ... אמרו ליה: גלילאה שוטה, חמר למירכב או חמר למישתי, עמר למילבש או אימר לאיתכסאה? 'בני הגליל לא דייקו בלשונם, הכיצד? ... אמרו לו: חמור לרכיבה או יין [חֶמֶר] לשתיה, צמר ללבוש או צמר להתכסות' (תלמוד בבלי, מסכת עירובין, דף נג עמ' ב). המובאה הזאת מעידה שח"ת, עי"ן ואל"ף היו חלשות בניהם של הגלילים ולכן בבלו ביניהן. נמצא אפוא שערעור הגרוניות היה קיים כבר בעבר, ואין הוא חידוש גמור בימינו אלא התחדשות בשל הנסיבות השונות.

החטפות התנועות: אקח לדוגמה את התנועה a. הכללים המוכרים בדקדוק העברי ככללי

היחטפות הקמץ והפתח מתקיימים בעברית של ימינו בשינויים. ראשית, יש הבחנה בין השם לפועל: בשם נחטפת התנועה a בריחוק מן הטעם: פְּקִיד-פְּקִידים, צָהוּב-צָהוּב שער; בפועל נחטפת התנועה a לפני הטעם שֶׁבֶר-שֶׁבֶר, נִיתַן-נִיתְּנָה. החוק הראשון אינו מתקיים בפועל, והראיה - אין שְׁבֵרָתָם בשימוש (אלא בפי מורים ללשון עברית), אלא רק שְׁבֵרָתָם. ההתניות לא פועלות היטב בגלל המערכת העברית המורכבת שאינה מבחינה עוד בין פתח לקמץ. הדובר שומע מילים כמו מְטוֹס ומְסוּק. לדידו הן שוות משקל, לכן או הוא נוקט מְטוֹסִים ומְסוּקִים או מְטוֹסִים ומְסוּקִים, במקום מְטוֹסִים ומְסוּקִים (ושגיאה נפוצה היא צוואר הרחם במקום צָנָר). הדוגמות לחריגות רבות ומעידות על כך שהחוק הקשור ב'קמץ' אינו כה פרודוקטיבי. לעומת זאת, במערכת הפועל הכללים מתקיימים לגבי השמטת התנועות שלפני הטעם.

ההטעמה: ההטעמה הקלסית הייתה מלעילית או מלרעית. בשם יש משקלים מלעיליים ויש משקלים מלרעיים, אבל גם בנטיות הפועל, השם והמילות נמצא הטעמות מלעיל, לדוגמה: כתבתי, איננו, ילדותנו, אצלנו, תבואי, הכניסה ועוד. הטעמות אלו ממשיכות את המצוי בלשון המקרא. העליתי את הדוגמה שְׁבֵרָתָם לעיל לגבי היחטפות התנועה, אבל הדוגמה הזאת מייצגת שינוי במקום הטעם בהשוואה למקורות הקלסיים. למעשה, בכל נטיות העבר, בכל הבניינים, הנוכחים והנוכחות מוטעמים במלעיל: התחלתם, נכנסתם, התלבשתם. בהטעמה זו יש מן החדוש, שכן ההטעמה המסורתית בכל אותן נטיות היא מלרעית. היום יש גם הטעמת קדם-מלעיל בהרבה מאוד מילים שאולות שהשתלבו בעברית, כמו אוטובוס, טלפון. כמו כן אנחנו מבדילים בין נטיות של מילים עבריות ומילים שאולות או מילים שנוצרו בדרך אחרת, השוו: גְּנֻגִים - גְּנֻגִים, ח"כ-ח"כית-ח"כים. וזה רק מקצת הדברים שנוכיר כאן, כי הסוגיה סבוכה ומורכבת, והחידושים בה רבים בהשוואה לתקופות הקלאסיות.

אפשר להוסיף עוד סוגיות פונולוגיות חשובות לקשורות ללשון ימינו, כולן ניכר שהמערכת הפונולוגית חידשה והתחדשה מבחינות רבות מאוד בעברית בת-זמננו.

ה. מורפולוגיה - תורת הצורות

המערכת המורפולוגית ממשיכה את המערכת המקראית בפישוט רב. הבה נבחן שני פסוקים מקראיים:

וַיִּשְׁמַע אַבְרָם כִּי נִשְׁבָּה אַחִיו וַיֵּרָק אֶת חֲנִיכּוֹ יְלִידֵי בֵיתוֹ שְׁמֹנֶה עָשָׂר וְשָׁלֹשׁ מֵאוֹת וַיֵּרֶד עַד דָּן (בראשית יד, יד)

וּבְחֲנַפְתָּ חוֹמֹת יְרוּשָׁלַם בְּקִשּׁוֹ אֶת הַלְוִיִּם מִכָּל מְקוֹמֹתָם לְהִבְיָאָם לִירוּשָׁלַם לַעֲשׂוֹת חֲנָפָה וְשִׁמְחָה וּבְתוֹדוֹת וּבְשִׁיר מְצֻלְתִּים נְבָלִים וּבְכִנּוֹרוֹת (נחמיה יב, כז)

צורות הפועל הבסיסיות קיימות גם היום באותן צורות בדיוק: ישמע, נשבה, ירדוף, ביקשו, להביא, לעשות, אבל איננו משתמשים בצורות הקרויות 'מהופכות' (וישמע, וירק, וירדוף). צורות הנסמך מתקיימות גם היום (ילידי ביתו, חנוכת חומת ירושלים), לא רק במילים האלה אלא כתופעה שיטתית. גם נטיות הרבים ונטיות הקניין נוהגות גם היום באותה דרך: אחיו, חניכיו, ביתו, לויים, מקומות, תודות, נבלים, כינורות.

המערכת של לשון המקרא והמערכת של לשון חכמים העמידו צורות רבות ומגוונות. במקרא היה בניין פִּעֵל, סביל של קל (אָפַל), והיה גם בניין הַתְּפַעֵל בקמץ וללא דגש (הַתְּפַקְדוּ). היו צורות מקוצרות ומוארכות ועוד (יִשְׁתֶּה, אָקוּמָה) ועוד. בלשון חכמים היה בניין נתפעל ובניין נופעל (נתכוון, נָטַל), ופעלה אנלוגיה חזקה בין גזרות ל"א ול"י ובין גזרות עו"י וגזרת פ"נ (מְצִינּוּ, יְדוֹן).

חלק מן הצורות המקראיות הנדירות נעלמו כבר בלשון חכמים. בלשון ימינו צורות ששכוחות הייתה נמוכה במקורות האלה לא התקיימו עד היום הזה, או שהן בשימוש רק בפי למדנים. אפשר לומר בבירור שמערכת הלשון של העברית בת-זמננו נוטה לעבר הפשטות והסדירות. בניין התפעל התחדש בפעלים כמו הַתְּחַבֵּר לעומת הַתְּחַבֵּר, הַשְּׁתַבֵּץ לעומת הַשְּׁתַבֵּץ ועוד. אנחנו ממשיכים להשתמש בבנייני הפועל השכיחים במקרא ובמשקלי שם שנטבעו כבר בעבר, ואנחנו מחדשים מילים באותם משקלים ובאותם בניינים. אנחנו ממשיכים להטות את מילות היחס וכמה תוארי פועל כמו בעבר: לי, לך, אותי, אותנו, אצלי, אצלכם, עליי, עלינו, וגם שלי, שלך מלשון חכמים, וכן הריהם, עודם, ישנו, אינכם, הנכם ועוד.

אנחנו גם משתמשים במערכת המספרים שירשנו מן המקרא, אבל בשינוי: במקרא פעמים רבות הסדר הוא יחידות ואחר כך מאות ואלפים, כמו בדוגמה לעיל: שְׁמֹנֶה עָשָׂר וְשָׁלֹשׁ מֵאוֹת, ואילו אנחנו נוקטים את הדרך החלופית, מן המספר הגדול ביותר עד הקטן ביותר (שלוש מאות ושמונה עשר). שגם הוא שכיח במקרא, לדוגמה: לְשֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלְפֵי וְשָׁלֹשׁ אֲלָפִים וְחֲמִשׁ מֵאוֹת וְחֲמִשִּׁים (שמות לח, כו). וַיְהִי כֹל יְמֵי אָדָם אֶשְׂרַחֵי תִשְׁעֵי מֵאוֹת שָׁנָה וְשָׁלֹשִׁים שָׁנָה וַיָּמָוֶת (בראשית ה, ה). היכן השינויים? אפשר לומר בהכללה שמרבית השינויים מייצגים מגמה של פישוט המערכת. במקום שבמערכת המקראית היו כמה אפשרויות הבעה, דוברי העברית העדיפו את הדרך הקצרה, הפשוטה והחד-משמעית. נעלמו צורות מוארכות ומקוצרות בפועל והן מצויות היום רק בשירים, על פי רוב בשירים שנכתבו עד שנות השישים של המאה העשרים (לדוגמה: הבה נרימה נס ואבוקה, יחד פה נשירה שיר החנוכה). אין גם שימוש בצורות הפסק, דוגמת חֲלֹל. אמנם אין שימוש רב היום בצורות הנטויות של השם ושל שם הפועל עם כינויי הקניין או המושא אלא בספרות, אבל הסמיכויות קיימות וגם יתר הנטויות קיימות. נטויות מילות היחס הן חובה ושימושי ילדים כגון 'תביא אל אני' (במקום לי) נעלמים מהר מאוד בשלבי התפתחות שפתם. יש סדירות רבה יותר בנטיית הרבים והרבות: שמות שירשנו ממשיכים באותן צורות ריבוי: איש-אנשים, לְבָנָה-לְבָנִים, קיר-קירות, ביצה-ביצים, אישה-נשים, אבל שמות חדשים שנוצרו בעברית בסיומת ה- או -ת של הנקבה ריבויים -ות, ואילו שמות בזכר באים בריבוי -ים, לדוגמה: הדגמה-הדגמות, חוגה-חוגות, תזכורת-תזכורות, גלשן-גלשנים, מלצר-מלצרים (אם כי במשקלים קְטָלוֹן וקְטָלוֹן יש העדפה לסיומת -ות למילים בזכר: (עפרון-עפרונות, בְּדִיוֹן-בְּדִיוֹנוֹת).

שימושי המשקלים והבניינים שירשנו השתנו: פעלים חדשים בבניין התפעל מביעים היום בעיקר שינוי מצב או תוצאת פעולה, ולא פעולה חוזרת או הדדית: התאזרח, התמנה. בניין פיעל ממלא את תפקיד בניין קל, כי הוא נושא את המשמעות הלא מסומנת. הוא יותר סדיר בנטייה והוא גם נוח לשורשים בעלי יותר משלושה עיצורים, ולכן הוא נבחר: חיתל, כפתר. בהפעיל מרבים להשתמש בהוראות גרימה - הזליף, הלחין, או בהוראת התכונה: האדים, השמין. משקל קְטִיל שציין שם תואר בעבר מציין היום במילים החדשות את האפשרות: אכיל, שביר, הפיך. יתר על כן, דרך הסירוג היא דרך התצורה היחידה בפעלים, גם אם יש פעלים נכנסו ללשון בדרך קווית (התְּחַבֵּר מן חֲבַר, השוויץ מן שוויץ), אבל דרך היצירה הקווית מפלסת לה דרך עצמאית בתצורת שמות חדשים, דוגמת פסנתרן, פסנתרני, פרדסן, פרדסנות, חשמלי, חשמלאי, חשמלאות. אין לומר שהיצירה הקווית היא חידוש של ימינו. בסיסה במקורות ההיסטוריים שלנו. אם נזכור את ראש-ראשון, תוך-תיכון, שילה-שילוני, ראובן-ראובני ועוד, ניווכח שמדובר בהתחדשות ולא בחידוש הדרך, אמנם בהשפעת הלעז, אבל היסודות כבר היו קיימים בעברית. זאת ועוד, התחליות כגון דו- בתר- פרו-, פוסט-, בין- נראות חדשות, והן אכן תוספות חדשות ברובן, אבל ביסודן קיימת התצורה הזאת כבר במקורותינו הקדומים: מילות היחס ותוארי הפועל לפני, לפי,

על יד, על ידי, מראש, לאורך, לרוחב ועוד מצויים כבר במקורות, וגם הם נוצרו בתוספת תחיליות משעבדות לשמות עצם (פנים, פה, יד, ראש, אורך, רוחב). בכל זאת ניכרת מגמת סדירות רבה יותר משהייתה בעבר. בוחרים בבנייני פעלים, במשקלים ובסופיות על פי משמעויותיהם הנפוצות, וכך נוצרת סדירות במערכת.

בדרך קווית נוצרים גם הרבה מאוד הרכבים - צירופי שמות היוצרים יחד שמות חדשים. גם דרך זו אינה חדשה: הצירופים רועה צאן, עובד אדמה, בני ישראל ודומיהם הם דוגמות מקראיות, הצירוף בשר ודם קיים מתקופת המשנה ויש עוד אלפי דוגמאות. וכמותן יש לנו היום בשפע. אמנם בשלבי תחיית השפה העברית בדיבור הייתה מגמה להפוך צירופי מילים למילים בודדות, כגון בית תבשיל < מטבח, בתי ידיים < כפפות, אבל נוצרו עוד הרבה צירופים חדשים כגון לחם אחיד, בשורת איוב, כפר גלובלי, על קצה המזלג ועוד.

בגלל שיעורן הגבוה של המילים השאלות היום, הרבה מן המילים אינן מתאימות מבחינה מורפולוגית למבנים ההיסטוריים שירשנו, והן מתקבלות בצורתן: טלפון - בהטעמת קדם מלעיל, ובעקבותיה פלאפון, רדיו - בהטעמת מלעיל ואין לו צורת רבים. מילים שאלות כגון אבוקדו, מיניאטורה, פסיכולוגיה אינן מתאימות לשום משקל ממשקלי השם ועוד.

אפשר עוד להוסיף נושאים רבים במורפולוגיה שבהם יש שינויים מן התקופות הקלאסיות של הלשון, למשל: הגיית מש"ה וכל"ב שיש בה האחדה רבה, ואין הקפדה על רפיון בכ"פ אחריהן: וכלב, לפנים, מכיוון, החכם, לאנייה ועוד; כינויי הגוף הראשון שנבחרו הם אני, אנחנו (אנוכי, אנו מצויים רק בהקשרים ספרותיים גבוהים); גוף ראשון בעתיד מתאחד עם גוף שלישי (האחדה הנחשבת שגויה); אני יבוא במקום אני אבוא; נטיית גוף שני ושלישי בנקבה ברבים נעלמה כמעט לחלוטין, ומרבים להשתמש בצורות הזכר גם לנקבה (תלמדו, הם, להם, אותם - שלושת האחרונים נחשבים שגויים); השימוש בשמות המספר שייך לתחומי המורפולוגיה והתחביר. באלו ובתופעות רבות אחרות יש שינוי מלשון המקורות ויש התחדשות, שלא תמיד נושאת חן בעיני הפוסקנים (הנורמטיביוסטים).

1. התחביר

יש תכונות תחביריות המבוססות על העברית המקראית, ויש תכונות תחביריות המבוססות על לשון חכמים, אם כי ההתרשמות הכללית היא שהעברית שלנו דומה יותר בתחום התחביר ללשון חכמים מאשר ללשון המקרא. למעשה יש בעברית בת-זמננו הרבה התפתחויות חדשות. הנה דוגמות מלשון המקרא:

וַיִּקְרִיבוּ הַנְּשִׂאִים אֶת חֲנֹכַת הַמִּזְבֵּחַ בַּיּוֹם הַמָּשָׁח אֹתוֹ וַיִּקְרִיבוּ הַנְּשִׂאִים אֶת קַרְבָּנָם לִפְנֵי הַמִּזְבֵּחַ (במדבר ז, י)
 מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בַּיִת חֶדֶשׁ וְלֹא חָנְכוֹ יֵלֶךְ וַיֵּשֶׁב לְבֵיתוֹ פֶּן יָמוּת בְּמַלְחָמָה וְאִישׁ אֲחֵר יִחַנְּכֵנוּ (דברים כ, ה)

בשני הפסוקים מתגלה התאם מין ומספר בין הנושא לנשוא ובין השם לשם התואר: ויקריבו הנשיאים, האיש בנה, חנך, ישוב, ימות, יחנוך, איש אחר. מילות יחס באות לפני שמות עצם: ביום, לפני המזבח, לביתו, במלחמה. מבנה הסמיכות קיים: חנוכת המזבח, יום הימשח; המילית 'את' באה אחרי הפועל לפני שם עצם מיודע או כינוי: ויקריבו את חנוכת המזבח, אותו, את קרבנם. המשפט הראשון מאוחה והשני מאוחה ומורכב. בשני המשפטים יש כינויים רומזים אל רכיבים אחרים במשפט: אותו (את המזבח), קרבנם (קרבן הנשיאים), חנכו (את הבית), ביתו

(של האיש), יחנכנו (את הבית). סדר המילים בפסוק הראשון מעיד על סדר נושא-נושא (ויקריבו הנשיאים), ואילו בפסוק השני הוא מעיד על סדר נושא-נושא: ואיש אחר יחנכנו. ודוגמה מלשון חכמים:

שכשנכנסו יוונים להיכל טימאו כל השמנים שבהיכל, וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן שהיה מונח בחותמו של כהן גדול, ולא היה בו אלא להדליק יום אחד, נעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים (תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף כ"א, עמ' ב)

אותן תופעות שנמצאו בלשון המקרא ניכרות גם כאן: התאם מין ומספר בין הנושא לנושא ובין השם לשם התואר: נכנסו היוונים, טימאו, גברה מלכות, פך אחד, פך מונח, כהן גדול, יום אחד, נעשה נס. מילות יחס באות לפני שמות עצם או כינויים: להיכל, בהיכל, בחותמו, בו, ממנו. מבנה הסמיכות קיים: מלכות בית חשמונאי. המילית 'את' לא מתגלה כאן. המשפט מורכב ומאוחד. גם כאן יש כינויים רומזים אל רכיבים אחרים במשפט: ניצחום (את היוונים), חותמו (של הכהן), בו (בפך השמן), ממנו (מפך השמן). סדר המילים במשפט מעיד גם הוא על סדר נושא נושא (נכנסו יוונים, גברה מלכות).

שמות המספר והכמות מוצבים לפני שמות העצם, למעט המספר אחד הנוהג כשם תואר: כל השמנים, פך אחד, יום אחד, שמונה ימים. שימושים אלו דומים ללשון המקרא: בצד הסמיכות הרגילה ניכרת כאן גם סמיכות פרודה, שהיא חידוש של לשון חכמים: פך אחד של שמן, חותמו של כהן גדול; גם המבנה של 'לא... אלא...' הוא חידוש של לשון חכמים (המילה אלא נמצאת פעם אחת במקרא כשם פרטי, לא כאיבר מנגד).

יש הבדל בדרך השעבוד של לשון המקרא ושל לשון חכמים: בלשון המקרא השעבוד הוא באמצעות המילית 'אשר', 'כאשר', ואילו בלשון חכמים השימוש הוא ב'כש-' או ב'ש-'. היום השימוש הנפוץ הוא כמו בלשון חכמים, אבל איננו נמנעים גם מ'אשר'. אין היום שימוש בזמנים המהופכים של לשון המקרא, אבל אותם כללים ואתן תופעות תחביריות שנמצאו בתקופות הקודמות נמצאות גם היום, כפי שניכר בדוגמה מן העברית החדשה:

היא קיפלה את הדפים והכניסה אותם לתיקה. שתיים או שלוש סטודנטיות הצטופפו אצל שולחנה ועיכבו אותה בשאלות.

הוא הצליח לצאת בלי שתבחין בו. לפחות חשב ככה. אבל כשיצא גילה שאינו מסוגל ללכת משם. שוב ושוב הסתובב במסדרון, מתאמץ לשוות לעצמו חזות אגבית, כאילו היה גם הוא סטודנט בהפסקה בין שיעורים. פעמיים הציץ פנימה בגניבה, לראות אם סיימה. כשראה אותה אוספת את תיקה הפנה את גבו אל הדלת והתפלל שתבחין בו. אין כמעט סיכוי, הזכיר לעצמו. היא לא מצפה לראות אותו כאן (אמן הסיפור הקצר מאת מאיה ערד, תל אביב: חרגול ועם עובד, תש"ע, עמ' 257).

גם כאן רואים התאם מין ומספר וכינויים חוזרים אל מילים שנזכרו קודם לכן: היא קיפלה את הדפים והכניסה אותם (את הדפים), סטודנטיות הצטופפו, עיכבו אותה, אצל שולחנה (היא), הוא הצליח, יצא, אינו מסוגל, הסתובב, מתאמץ, היה, הציץ, ראה אותה אוספת, סיימה (היא), אותה (היא), תיקה (שלה), הפנה (הוא), גבו (שלו), התפלל, בו, הזכיר, היא לא מצפה, אותו (הוא). שם התואר מותאם לשם העצם: חזות אגבית, ושם המספר קודם לשם העצם: שתיים או שלוש סטודנטיות. מילית המושא 'את' מופיעה גם כאן: קיפלה את הדפים, הכניסה אותם, לראות אותו. מבחינת רצף הזמנים, הרוב בטקסט זה הוא בזמן עבר - קיפלה, הכניסה, הצטופפו, עיכבו, אבל יש גם שילוב של זמנים אחרים: הצליח לצאת בלי שתבחין בו (השוו 'פן ימות' בדוגמה לעיל

מספר במדבר), התפלל שתבחין בו, הזכיר לעצמו: היא לא מצפה...
 אין כאן משפט זיקה, באלפי דוגמות אחרות יש, אבל רצף משפטים מורכבים ומחברים יש גם
 פה: הוא הצליח לצאת בלי שתבחין בו... אבל כשיצא גילה שאינו מסוגל, ... כשראה אותה ...
 הפנה את גבו והתפלל שתבחין בו... כל השימושים האלה דומים למה שנמצא בלשון המקרא
 ובלשון חכמים.

מכיוון שאין כאן שימוש בשמות עצם פרטיים או כלליים, כינוי הגוף העצמאי 'הוא' ו'היא' מחייב
 סדר נושא-נשוא. כך היה במקורות הקלטיים וכך הנוהג עד היום: היא קיפלה, הוא הצליח,
 היא לא מצפה. הסדר השכיח במקורות הקלאסיים היה סדר נושא-נשוא במשפטים פועליים,
 וכך נמצא בדוגמות לעיל מן המקרא ומלשון חכמים, אבל הסדר החלופי היה נושא-נשוא, כמו
 בדוגמה: וְאִישׁ אַחַר יַחְנֹכְנוּ. זה גם הסדר הקיים במקורות כשהנושא הוא כינוי גוף או כשהפועל
 מופיע בצורת הבינוני (בהווה). היום נפוץ הסדר נושא שאחריו נושא, אלא אם כן יש משלימים
 לפני המשפט הפועלי, לדוגמה: יוסף נסע אמש לחיפה, אבל: אמש נסע יוסף לחיפה. לצורך
 הבלטת רכיבים אחרים במשפט נשמר הסדר נושא נושא, למשל: אמש יוסף נסע.

האם השימוש ב'לא' במשפטים שמניים הוא שימוש תחבירי החורג מן המקורות הקלטיים (היא
 לא מצפה במקום היא איננה מצפה)? לא ולא. שימושים אלו נמצאו גם במקרא וגם בלשון
 חכמים: וְהִבִּיאוּ אֶת אֲחֵיכֶם הַקָּטָן אֵלַי וְאֶדְעָה כִּי לֹא מְרַגְלִים אַתֶּם (בראשית מב, לד), לֹא אִישׁ
 דְּבָרִים אֲנֹכִי (שמות ד, י), מנודה לא קורא ולא קורין עמו, לא שונה ולא שונין עמו, אבל קורא
 הוא ושונה לעצמו (מסכתות קטנות, מסכת שמחות, פרק ה, הלכה יד)

תחביר המשפט התפתח מאוד בצורות עצמאיות בעברית בת זמננו, והוא גם מושפע מלשונות
 אירופה, אבל תחביר הצירופים ממשיך את הדרך שהייתה מקובלת גם בעברית הקלאסית. החריג
 הבולט ביותר הוא יידוע הנסמך בימינו בצירופים הנתפסים כמאובנים: הקופת חולים, בְּבֵית
 ספר.

ז. הלקסיקון והסמנטיקה

אם נבחן את הקטע שהובא לעיל מספרה של מאיה ערד ניווכח שמתוך 81 התיבות שבטקסט,
 רק כרבע מהתיבות אינן מקראיות. התיבות מחושבות בלי התחיליות וסיומות הנטייה, שכולן
 לקוחות מן המקרא. 22 מילים וביטויים אינם מן המקרא. לשישה מתוכם יש יסודות במקרא,
 בין בשורש בין בצורות אחרות: הכניס (במקרא: כינס והתכנס), תבחין (בחן), שוב ושוב (שוב),
 הסתובב (סובב), בגנבה (גנבה), הפנה (פנה). מתוך 22 הביטויים האלה, 14 (כשני שלישים)
 מקורם בלשון חכמים: קיפלה, דפים, הכניסה, תיק, עיכב, תבחין², לפחות, כאילו, הפסקה,
 בגנבה, סיימה, הפנה, כאן. נוספו עליהם התחיליות ש- וכש-. כאמור, לחלקם שורשים במקרא.
 המילה שיעור (ושיעורים) מתועדת כבר בלשון חכמים, אבל המשמעות התחדשה בלשון ימינו
 כ'יחידת לימוד', והתחדשה לה עוד משמעות: 'עבודת בית'. המילה אגב מקורה בלשון חכמים,
 אבל שם התואר אגבי הוא חידוש של לשון ימינו. המילה היחידה שירשנו מימי הביניים היא
 מסוגל. המילים החדשות מלשון ימינו הן: הצטופפו, סטודנט וסטודנטיות, מסדרון וסיכוי.
 השורש של הצטופפו ידוע כבר מימי הביניים, במילה צפוף. המסקנה היא, שהרוב הוא מקראי.
 ממצא זה חוזר ומתאשר בבדיקות רבות שעשיתי בטקסטים אחרים מלשון ימינו.

דברי סיום

הראיתי עד כה עד כמה אנחנו ניזונים מן המקורות, ומדוע העברית שלנו היא המשך של אותם מקורות. ובכל זאת, מדוע רבים בינינו חשים זרות כלפי הטקסטים מן המקרא ומלשון חכמים, ואף בטקסטים אחרים שאינם פרי שלהי המאה העשרים? קודם כול בגלל אוצר המילים. אף על פי שבטקסטים ספרותיים ואף בטקסטים עיוניים אחרים הרוב המקראי הוא השולט, רבות הן המילים המקראיות שאינן עוד בשימוש, אבד עליהן הכלח. מילים רבות נוספו לעברית, והן נוספות מדי יום ביומו הן כמילים בתצורה עברית הן בשאילה משפות זרות. אלו הרכיבים החדשים והמתחדשים בלשון. מילים אחרות משנות את משמעותן, ואיננו יכולים לפרשן באותן משמעויות שהיו בעבר, לדוגמה: מוקד (כמרכז, לא כמדורה), כוכב (כאמן מפורסם או כסימן פיסוק, ולא גרם שמימי), גיבור (דמות ראשית בסיפור או במחזה, ולא אמיץ לב), סידור (טיפול בדברים או ארגון, ולא ספר תפילות). אמנם המשמעויות הישנות עדיין קיימות, אבל דירוגן נמוך מבחינת שכיחות שימושיהן בלשון. לפיכך יש חדש ויש התחדשות.

המורפולוגיה אף היא משרה זרות מסוימת: צורות הפעלים ה'מהופכות' במקרא יוצרות זרות, משום שבמקרים רבים עצם ההיפוך משנה את צורת המילים: וילך, וימת, ויבך, ויאמר - לעומת ילך, ימות, יבכה, יאמר (אם משתמשים ביאמר; השכיח יותר הוא יגיד). שימושי המקור המוחלט והמקור הנטוי אף הם מוזרים לדובר היום. צורות מקוצרות ומוארכות של העתיד כגון נַעֲבְרָה, יִשְׁתָּ אינן קיימות עוד. אין קיום לצורות הפסק ועוד. עברנו פישוט, ולכן הצורות נראות אנכרוניסטיות.

לא הכתב הפרשני (כגון כתב רש"י) ולא הכתיב החסר והמנוקד במקרא הם היוצרים את החיץ הגדול לקורא בן זמננו. אוצר המילים, הפונולוגיה, המורפולוגיה והתחביר של לשון המקרא הם המקשים על הבנת הטקסטים. השפה ממשיכה להתפתח, יש התפתחויות פנימיות וחיצוניות, וכל אלה מרחיקים אותנו מלשון המקורות, ואף על פי כן אנחנו הולכים לאורם של אותם מבנים דקדוקיים שניטעו בעברית בעבר הרחוק.

האם אנחנו הדור האחרון של השפה העברית? אינני סבורה כך. אמנם איננו משתמשים בכל מה שמזמנים לנו המקורות העבריים, אבל יש לנו ידע סביל של אותן מערכות, ואותו ידע יכול לבוא לידי מימוש בשימוש הפעיל שלנו. כל עוד נולדים ילדים ששפת אמם היא עברית, אין סכנה לקיומה של העברית. ילדיי ונכדיי מדברים עברית כשפת אם, וכמותם יש מיליוני ילדים בארץ ובחו"ל המדברים עברית כשפת אם, רבים מהם חד-לשוניים, והם ממשיכים את חיותה וחינויותה של השפה. הם דבקים בישן, מחדשים מילים חדשות לפי הצורך, הרבה בהתאם לרוח העברית, ומתחדשים במשמעויות חדשות ושימושים חדשים שלא היו מקובלים בעבר. זו דרכה של הלשון, לחדש ולהתחדש.